

Anton Koçinyan: 1968–69-cu illərdə Dağlıq Qarabağ məsələsini həll etməyə yaxın idik...

Amma Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişi və onun Moskvadakı nüfuzu bunu həyata keçirməyə imkan verməyib

Azərbaycan ədəbi mühitində öz imzası və dəsti-xətti olan görkəmli şair, dramaturq, nasir və publisist, ictimai və dövlət xadimi, Azərbaycan Respublikasının birinci dərəcəli dövlət müşaviri, fəvqəladə və səlahiyyətli səfir, Əməkdar incəsənət xadimi Hidayət Orucovla müsahibəmiz davam edir.

(əvvəli ötən sayımızda)

– **Hidayət müəllim, bildiyimə görə, Anton Koçinyan Heydər Əliyevin Ermənistanın Azərbaycandan torpaq qoparmaq istəklərini ürəkli qoyduğunu sonralar hansısa mətbuat orqanına verdiyi müsahibədə də etiraf edib. Belə bir əhvalat olubmu?**

– 1974-cü ilin noyabrında Anton Koçinyan istefaya göndərildəndən xeyli sonra – 1988-ci ildə Qarabağda separatizm baş qaldıranda, "Qarun" (Azərbaycan dilində "Bahar") jurnalına müsahibə verir. Orada müxbir ona sual verir ki, "8 il Ermənistan rəhbərlik etmisiniz. Bu müddətdə Qarabağ məsələsi heç qaldırılmadı?" Koçinyan cavab verir: "Niyə qaldırılmadı, qaldırıldı. Hətta 1968–69-cu illərdə bunu həll etməyə yaxın idik. O vaxt bunu reallaşdırmaq daha asan idi. Amma Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişi və onun Moskvada yüksək hakimiyyət pilləsində nüfuzu bunu həyata keçirməyə imkan vermədi".

Bu həqiqət idi, Koçinyan belə millətçi hərəkatlara cəhd edirdi və bununla erməni milləti qarşısında özünün korruptsiya əməllərini ört-basdır etməyə çalışırdı. Ona görə də Sov.İKP MK Siyası Bürosunun çox nüfuzlu üzvü, "boz kardinal" ləqəbi almış M.Suslov bir dəfə Anton Koçinyanı Moskvaya çağırır ona bildirir ki, "bədsir erməni millətçiliyini təbliğ etdiyiniz, yetər!" Bu irad Koçinyanın yaddaşında sət şillə kimi qalmışdı...

– **Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyə başlamasından sonra, ümumən, Qərbi Azərbaycandakı soydaşlarımızın heyatında nə dəyişdi, bu hadisənin sizə hansı təsiri oldu?**

– Heydər Əliyev 1969-cu ildə hakimiyyətə gələn gündən Qərbi Azərbaycanla çox yaxından maraqlanırdı. İrəvanda işləyən azərbaycanlılarla, nomenklatur vəzifələrdə çalışan soydaşlarımızla, ziyalılarımızla imkan daxilində əlaqə yaratmağa çalışırdı, onlara yerlərdə olan münasibəti öyrəndirir, imkan düşən kimi Ermənistan rəhbərliyinə iradlarını bildirir və sözünü deyirdi.

Yaxşı yadımdadır, o zaman Bakıda "Ədəbiyyatların dostluğu xalqların dostluğudur" adı altında böyük bir konfrans keçirildi. Ermənistandan Yazıçılar İttifaqının sədri Vardqes Petrosyan gəlmişdi. Heydər Əliyevin onu qəbul etməsi ilə bağlı Ermənistanda az qala əfsanələr dolayırdı. Çünki Petrosyan Heydər Əliyevin qəbulunda olduğuna və görüşü uzandığına görə İrəvana uçan təyyarəni iki saat ləngidib uçmağa qoy-

muşdular. Petrosyan qayıdandan dərhal sonra mənə zəng vurdu ki, gəl görüşək. Gedib görüşdüm. Dedi: "Heydər Əliyev sizi yaxşı tanıyırmış. Məndən sizi soruşdu, işlərinizlə maraqlandı". Dedi: "Heydər Əliyev mənə cəmi bir dəfə görüşüb, inanmıram mən onun yanında qalım". Petrosyan əlini çiynimə qoyub dedi: "Sən Heydər Əliyevi yaxşı tanıyırsan. Mən sənə haqqında danışdım. Sözümlü ağımda qoyub dedim, hə biz də onu izləyirik. Çox maraqlı işlər görür". Dedi, "Heydər Əliyev sizin teatrınızla, onun binası problemi, burada işləyənlərin sosial vəziyyəti ilə maraqlandı". Təbii ki, mən qürur hissi keçirdim və elə bil arxamda bir dağ əmələ gəldi. Demək, Ermənistanda biz yiyəsiz deyilik.

Sonra Heydər Əliyevin bizim teatrı maraqlanmasını mənə Ermənistanın mədəniyyət naziri də, Mərkəzi Komitənin katibi də dedi.

– **Heydər Əliyev, yaqın ki, hələ Azərbaycanın birinci katibi olanda İrəvanda hər hansı bir tədbirdə iştirak edib və siz bunu görməyə bilməzdiniz. Çünki o zaman siz İrəvan Teatrının direktoru, həm də orda elitada təmsil olunan azərbaycanlılardan idiniz. Ermənilər öz məkr və xislətlərini açıq bürüzə verirdilərmidi?**

– Əlbəttə, Heydər Əliyev İrəvanda bir çox tədbirlərdə iştirak edirdi. Məsələn, 1970-ci ilin payızında Ermənistan SSR-nin 50 illiyi idi. Sov.İKP MK-nın Baş katibi Brejnev də İrəvana gəlmişdi. Təbii ki, Heydər Əliyev də o tədbirdə iştirak edirdi. Həmin tədbirdə Brejnev çıxışından sonra ən çox alqışlanan Heydər Əliyevin çıxışı oldu. Heydər Əliyev auditoriyanı bir anda cələ almağı bacarıb və xarizması ilə özünə simpatiya aşılayırdı. Məsələn, o tədbirdə Heydər Əliyev çıxışının əvvəlində zala müraciətə erməni dilində dedi: "Hörmətli yoldaşlar!" Dərhal gurultulu alqışlar qopdu. Bundan sonra onu bir neçə dəfə belə sürəklilə alqışlarla müşayiət etdilər. Sonda da ikinci dəfə erməni dilində dedi: "Yaşasın Sovet Ermənistanı". Alqışlar bir neçə saniyə dayanmaq bilmədi. Bütün bunlara baxmayaraq, artıq zəif baxışından hiss olunurdu ki, qatı millətçilərin içində bir qışqanclıq, paxıllıq, riyakarlıq var.

Onu da deyim ki, Heydər Əliyevin Sovet İttifaqında şöhrətini yayıldıqca ermənilər bundan son dərəcə qəzəblənir və müxtəlif iyrenç, cılız hərəkatlara yol verirdilər. Məsələn, bir gün Ermənistan Yazıçılar İttifaqının sədri Vardqes Petrosyanı, məşhur yazıçı, SSRİ Dövlət mükafatı laureatı Gevork Emini və bir

də mənə İrəvan Pedaqoji İnstitutuna görüşə dəvət etmişdilər. Görüş keçiriləcək akt zalı ilə üzəüzə institutun Azərbaycan bölməsi yerləşirdi.

Heydər Əliyev Siyası Büroya namizəd seçilməmişdən əvvəl, Ermənistan dövlət müəssisələrində, ali məktəblərdə Siyası Büro üzvləri ilə yanaşı, namizədlərin portretlərini də divara vururdular. Heydər Əliyev Siyası Büro üzvü seçildəndən sonra yalnız Büro üzvlərinin portretlərini vurdular ki, nə var-nə var Heydər Əliyevin portreti olmasın. Mən bu institutda estetikadan mühazirələr oxuyurdum deyər, bura tez-tez gəlirdim və burada Heydər Əliyevin portreti var idi. Görüşə gələndə diqqət etdim ki, Heydər Əliyevin portreti yoxdur. Universitetin Azərbaycan bölməsinin dekani, təbii azərbaycanlı müəllim yanımda gəlirdi. Ondan soruşdum: "Heydər Əlirzaoğlunun portretini görmürəm?" Dedi: "Bunlar çıxarıblar, indi biz də Heydər Əliyevin o ölçüdə şəklini axtarırdıq". İnstitut rektoru da mənim sol tərəfimdə gəlirdi. Başqa bir sözümlü olmadı. Zala girdik. Rektorun bir tərəfində mən, o biri tərəfində Petrosyan oturmuşdu. Rektor yavaşca mənə tərəf əyilib dedi: "Sizin dekanla söhbətinizi eşitdim. Siz elə şeylərə fikir verməyin. Hansısa axmaq o şəklə ordan çıxarıb... Mən özüm tapşırıram Heydər Əliyevin portretini gətirib ora vuracaqlar". Mən də sözümlü deməyirdim, amma lazımı tərdə. Dedi: "Yox, mən ona bir söz demirəm, amma belə bir təhsil müəssisəsində hansısa axmaqın portreti ordan salması təəssüf doğurur. Fikirliyərim 30 il Mikoyanın şəklini bizim başımızın üstündə olub. Bir azərbaycanlı onu divardan qoparıb düşürməyib. Siz elə bilirsiniz bizim içimizdə axmaq yoxdur, var. Amma heç kim bunu etməyib". Rektor qızardı, bozardı, amma bu iradı zəhər kimi uddu.

Açığını deyim ki, Heydər Əliyevə və mənə olan münasibət bununla bitmədi. Mənə söz verdilər, danışdım və sonda zala müraciət edib dedim, "kimin sualı varsa qalxıb birbaşa şifahi verə bilər". Son kurs tələbəsi, ya da aspirant olan gözəl bir qız yerindən qalxıb dedi: "Yoldaş Hidayət, Siz Lenine, Staline, Xruşova və Brejnevə necə baxırsınız?" Dərhal hiss etdim ki, bu sual Heydər Əliyevə yönəlik bir sualdır. Dedi: "Bilirsiniz, mən teatrda işləyirəm, mənim leksikonumda teatr terminləri çoxdur. Lenin dramatik qəhrəmandır, Stalin faciəvi qəhrəmandır, Xruşov komik qəhrəmandır. (Hamı diqqət kəsilib, Brejnev haqqında nə deyəcəyimi gözləyir.) O ki qaldı Brejnevə..., onu sonra deyərəm". Zal sükuta daldı və bir neçə saniyədən sonra alqışladılar.

– **Elə bilirdim Heydər Əliyevin artan nüfuzu erməniləri elə də rahat**

buraxmazdı. Bunu hansısa formada daha necə və hansı miqyasda bürüzə verirdilər?

– Təbii, ulu öndərin nüfuzu artıqca ermənilərin ona qarşı qəzəbi də artırdı və bunu gizlədə bilmirdilər. Bir dəfə xidməti avtomobilimdə Basarkeçərə gəldim. Sürücüm bir erməni idi. Kamo (köhnə adı Kəvədir) yaşayış məntəqəsindən çıxıb qarşıdakı dərəcədən yuxarı qalxırdıq. Baxdım ki, yol göstəricisinin üstündə bir şəkil vurublar. Elə bil ürəyimə damdı və öz-özümə dedim: "Birdən Heydər Əliyevin şəklidir, üzünə palçıq vurub, asıblar. Əslində bu azərbaycanlılara sataşmaq üçün edilmiş bir hərəkat idi. Şəklə ordan götürüb gətirib maşına qoydum. Həmin o erməni sürücü neçə dəfələrlə belə epizodların paxıllığının aydın bir göstəricisi idi.

...1982-ci il noyabrın 10-da Sov.İKP MK-nın Baş katibi Brejnev vətəni xəbəri yayılanda, bütün Ermənistanı bunu bayram kimi qarşıladı. Hətta onun şəkillərini tramvayların arxasına vurmışdular, ictimai yerlərdə onu məsxərəyə qoyurdular. Onların gözündə Brejnev Heydər Əliyevin Moskvadakı dayağı sayılırdı və ona görə belə edirdilər. Bütün bunlar, əlbəttə Heydər Əliyevin böyüklüyünü və ermənilərin onun qarşısında acizliyini göstərən faktlar idi.

Yeri gəlmişkən, bu hadisələrlə bağlı bir əhvalatı da danışım. O zaman Xankəndidə separatçı hərəkat baş qaldıranda mən də ora göndərdilər. Şəhərə çatanda bildim ki, Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi Kamran Bağirov da buradadır. Baxdım ki, Vilayət Partiya Komitəsinin qarşısındakı meydana 10-15 min erməni toplaşmış. Bunların hərəkatlarından görünürdü ki, yaxşı hazırlıq keçiblər. Erməni yazıçı, əslən qarabağlı olan, amma Bakıda yaşayan Levon Adyan da Xankəndiyə gəlmişdi. Partiya komitəsinin binasında qarşılaşdıq. Açıq millətçi deyildi, amma sonradan məlum oldu ki, o da qatı millətçisiymiş. Görüşdük, hadisələrə bağlı fikir mübadiləsi apardıq. Soruşdum: "Bunu kimlər təşkil edib belə? Sənin məlumatın olmamış deyil". Dedi: "Bütün bunları aqrapromun sədri maliyyələşdirir. Çox imkanlı adamdır". Sonra Levon meydanı mənə göstərib dedi: "Heydər Əliyev burada olsaydı, özü çıxıb bu meydanı dağıtdı". Yəni bəyanmədiyimiz erməninin yazıçısı da bunu deyirdi.

Levon harasa getdi, mən də buranın birinci katib oturan mərtəbəsinin foyesində pəncərədə durub meydanı müşahidə edir və düşündürürəm, namərd dünya, Heydər Əliyevin hakimiyyətdə olmayan günləridir, bunlar belə meydan sulayırlar. Bu məqamda Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi Kamran Bağirov Gevorkovun kabinetindən çıxıb mənə yaxınlaşdı. Bir az da gərgin vəziyyətdə rus dilində soruşdu: "Orada nə qışqırırlar?" Dedi: "Deyirlər Ermənistanı

Onlar o zaman başa düşmüşdülər ki, Heydər Əliyev nə qədər vəzifə başındadır, Azərbaycana qarşı məkrli planlarını həyata keçirə bilməyəcəklər.

– **Hidayət müəllim, 1987-ci ildə Heydər Əliyev Qorbaçovun namərdinə təzyiqləri altında hakimiyyətdən uzaqlaşdırılmasaydı, ermənilər Qərbi Azərbaycandakı soydaşlarımızı deportasiya edə bilirdilərmidi? Ümumiyyətlə o, iş başındaykən erməni separatizmi Azərbaycana qarşı böyük təcavüzə çevrilirdimi?**

– Birmənalı şəkildə deyirəm ki, mümkün deyildi. Bilirsiniz, bunu mən düşünürəm, bu gün demirəm. Hələ erməni separatizmi tüğyan edən illərdə, Azərbaycana qarşı erməni təcavüzü böyük miqyas alanda yazırdım və deyirdim ki, əgər Heydər Əliyev hakimiyyətdən uzaqlaşdırılmasaydı, xalqımız 1990-cı illərdə qarşılaşdığı faciələrlə üzleşməzdi. Heydər Əliyev 1987-ci ilin noyabrında, Oktyabr inqilabının 70 illiyində istefaya getməyə məcbur etdikdən iki həftə sonra Qorbaçovun köməkçisi Aqanbekyanın Fransanın "Humanite" qəzetindəki məlum məqaləsi dərc edildi və bu məqalə Ermənistanın Azərbaycana qarşı bütün cəbhə boyu hücumu keçməsinə sanki bir işarə oldu.

Yaxşı xatirimdədir, Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin 50 illiyi tədbirində Heydər Əliyev çıxış etdi və ağızından ermənilərlə dolu olan zalda cəsarətlə bəyan etdi ki, "bəziləri deyirlər gəyda Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti Ermənistanı verilməlidir. Bu absurddur və bunun heç bir əsası yoxdur. Dağlıq Qarabağ əzəli Azərbaycan torpağıdır və həmişə də belə olacaqdır". Orada oturan azərbaycanlılar bir yana qaldı, ermənilərin gurultulu və sürəklilə alqışları eşşə ucaldı. Belə olan halda mümkün olardı ki, Heydər Əliyev hakimiyyətdə olsaydı, ermənilər inqilab olsaydı? Əlbəttə yox.

tana birləşək". Dedi: "Nəse oxşamır..." Dedi: "Erməni dilində "miatsum" birləşmək deməkdir də". Aylan kimi oldu, qayıtdı: "Hə, doğurdan, axı, Siz erməni dilində bilirsiniz..." Bir qədər sükuta daldı və sual verdi: "Yaxşı biz neyləyək ki, qırğına yol verməyək?" Mən, yalan olmasın, 15 dəqiqə buna bütün məsələləri təfəsilatı ilə danışdım. Dedi: "Bu meydan bu gün-sabah dağıdılmalıdır. Burada komendant saati tətbiq edilməlidir. Qərbi Azərbaycanda yaşayan ərazilərdə komendant saati tətbiq edilməlidir. Qan tökülməsinə istəmiriksə, bunlar olmalıdır". Üç-dörd dəfə təkrar soruşdu: "Neyləyək ki, qan tökülməsin?" Mən dediyimə üstündə dururdum. Bir anlıq mənə diqqətlə baxıb yenidən birinci katib kabinetinə qayıtdı...

Bir saat sonra Kamran Bağirov çıxıb meydana elan etdi ki, Vilayət Partiya Komitəsinin bürosu qərar verir, bu gün plenum çağırılınsın və birinci katib Gevorkov vəzifəsindən azad edilsin. Meydanda alqış sədaları qalxdı, papaqlar göyə tullandı, şadyanalıq daha necə. Bir neçə dəqiqədən sonra meydan sakitləşdi ki, görək Kamran Bağirov daha nə deyəcək. O sözüne davam edib dedi: "Vilayət Partiya Komitəsinin bürosu tövsiyə edir ki, Poqosyan hansısa gorbəgər oğlu Vilayət Partiya Komitəsinin birinci katibi vəzifəsinə namizəd irəli sürülsün". Levon da gəlib yanımda durmuşdu, soruşdum: "Bu Poqosyan kimdir?" Bu dəfə qürurunu gizlətməyib dedi: "Aqrapromun sədridir də". Mən dəhşətə gəldim və elə tez-tələsik orada tanışdığım Azərbaycan rəhbərliyindən qabağıma çıxan-çıxana bu Poqosyanın kim olduğunu bildirdim. Amma çifayda, mənə eşidən olmadı...

(ardı var)

İlqar RÜSTƏMOV,
Əməkdar jurnalist